

“şüarını irəli sürməsinə, insan hüquq və azadlıqlarının qarşısına qədər götürür gələcək həyatında.

İranda Məşrutə hərəkatında ilk öncə qəzet müxbiri kimi qatılıb, sonralar bu hərəkatın ideoloqlarından birinə çevrilməsi onun siyasi-intellektual cəhətdən yetkinləşməsinə böyük rol oynayır. İran parlamentində gedən gərgin müzakirələri izləməsi, canlı şahidi ol

Məhəmməd İsrəfilovlu,
Ukrayna

“Rəsulzadə adlı-sanlı şəxsiyyətlərdən idig Belə bir şəxsiyyəti olan millət xoşbəxttir. O rəhbər üçün bütün səciyələrə sahib kamil bir lider idi.”

Seyid Həsən Tağızadə (1878-1970) – siyasi xadim, İranda Məşrutə inqilabının iştirakçısı, İranın ilk Məclisinin üzvü, İranın İngiltərə və Fransada səfiri, İran Senatının sədri, maarifçi.

Yanvar ayı Rəsulzadə ayıdır. Özüməndən asılı deyil, bu ayda fikir və duyğularım, tarix şüurum bütün nəzər diqqətiylə Rəsulzadənin üzərində bərqərar olar. Əmin Bəyi xarakterizə etmək həm asandır, həm də çətin. İnqilabçı, demokrat, ədib, qəzetçi, mühərrir, türkçü, tərcüməçi, şair, ictimai siyasi xadim və nəhayətində Cümhuriyyət Qurucularının öndərliyini edən, siyasətdə çoxkombinasiyalı gedışlərin usta bir qroysmesterig Rəsulzadənin beyni təfəkkürün bütün istiqamətlərinə üzə bilən nəhəng gəmini andırır adətən...

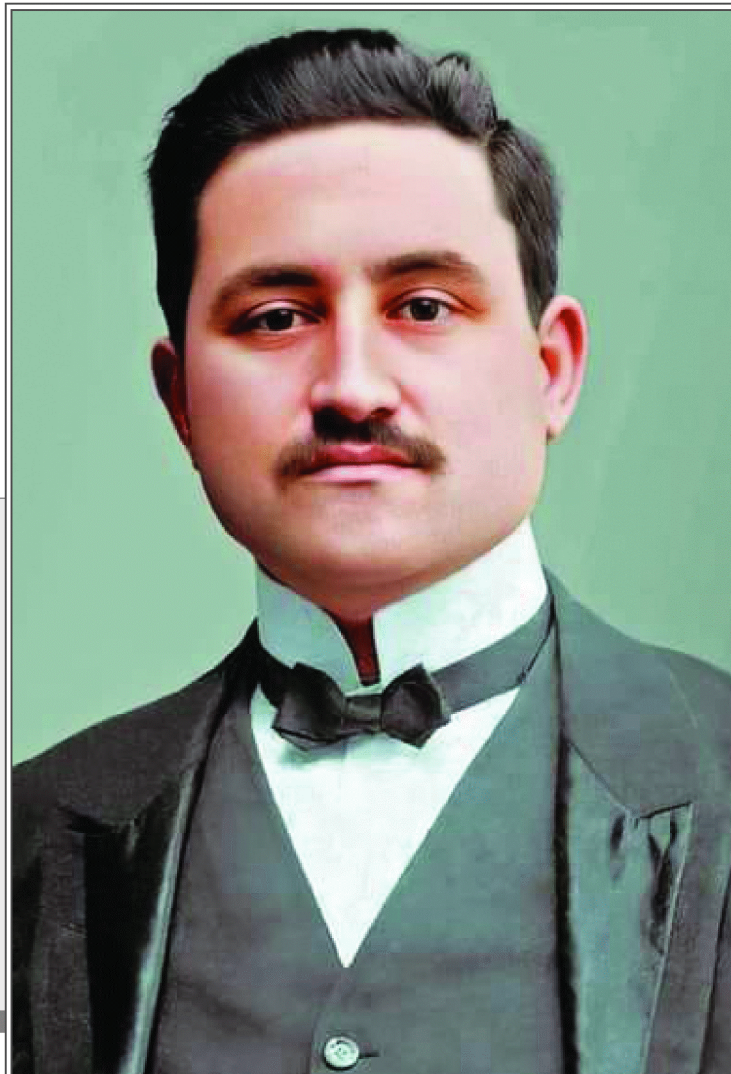
Şəxsi keyfiyyətləriylə olduqca həlim, konsensus və kompromislərə açıq olan nurlu çöhrəsinin fəvqündə bir də Azərbaycanın müstəqilliyi məsələsində olduqca qətiyyətli, Zevsin dərğahından atəş çalan (Əmin Bəyin həтта “Atəş çalan Prometey” adlı məqaləsi də var-M.İ.) bir Prometey iradəsi, mətanəti. Bu qətiyyət, iradə onun Milli İstiqlal Məfkurəsiylə sabitdir.

**Çəkilməm, ey hərifan, bən
Bu meydanı şücaətdən!
Bütün dünya bənə derkən:
Çəkil bir yana sakitləş!**

misralarıyla “Füyuzat”da həsb-i-hal edərkən 23 yaşın içindəydi Əmin Bəy. Gənc Rəsulzadəni izlədikcə onun olduqca hüriyyətpərvərliklə yoğrulmuş inqilabçı-demokrat kimliyi adamı heyərəte düşürür. Gənc Rəsulzadənin “Füyuzat”da yazdıqları ilkin olaraq bəlkə də romantikcəsinədir, amma gerçəkləşməyi hədəfləyən uzun bir Yol kimidir eyni zamanda.1914-cü ildə O, Dostoyevskinin “Qaraquş” hekayəsini qələmini damar qanına batıraraq tərcümə edir dilimizə, hürr bir iradəylə, ruhla, həbsxananın həyətinə həbs edilmiş qaraquşun durumuna üzülərək:

“ – Sən o şəfqətli baxışdana, ona hüriyyət ver, hüriyyət, o mərhəmət düşgünü deyil.”-deyə hayqırır.Bu tərcümədə hüriyyət qavramının olduqca sadə, qaraquşun təmsalindəki hekayə məzmunu bir sözlə möhtəşəmdir. Rəsulzadənin tərcüməsindəki orijinalıq əlbəttə onun hüriyyətpərvərliyinin gözəl bir örnəyidir. Bu hekayədə həm əsarət fəlsəfəsi var, həm də hüriyyət savaşı! Hədisənin cərəyan etdiyi məkənin həbsxana ol-

Azərbaycan istiqlalının prometeyi Məhəmməd Əmin Rəsulzadə

ması hüriyyət qavramını daha da dəyərli edir. Qaraquş əsla insan mərhəmətinə, onun şəfqətli baxışlarına möhtac deyildir. Zətən məhbəs divarları arasında ona əyləncə gözüylə baxan insan yığını qaraquş qədər hüriyyətinə qovuşmaq çabasına sahib deyildir. Qaraquşun xəmir mayasında olan hüriyyət eşqini başa düşməkdə məhbəslər acizdir. Həтта qaraquşa ət parçası atarkən belə təmənalıdırlar, guya ki bu “səxavət”ləriylə qaraquşu xoşbəxt edirlər. Qaraquşsa məğrurdur, onun istədiyi ət parçası, insan mərhəməti deyildir, özgürlüyüdür. Bu üzdən sinirlidir, tənhalığına məhkumdur. Hüriyyətdən mərhum olan bütün varlıqların içi, dışı tənhalıq qoxar. Hürr ola bilməyib bütün xəyallarını tənhalığına sığdırmaq son təsəllidir. Qaraquşun da yalnızlığının seyrində yatan budur. Qaraquş əsirdir fəqət təslim deyildir! Bu sehr Əmin Bəyə sonralar “İnsanlara hüriyyət, millətlərə İstiqlal!

masi onda yüksək parlamentarizm mədəniyyətinin formalaşmasına səbəb olur. İranda ilk dəfə Avropa tipli mətbuatın “İran-nou” nun əsasını qoyur. Ümumiyyətlə, Rəsulzadənin inqilabçı-demokrat kimliyinin jurnalistikayla vəhdəti onda böyük bir siyasi təkamülə yol açır. Bütün məsələləri dərin siyasi təfəkkür və analiz süzğəcindən keçirmək qabiliyyəti onda strateji və taktiki olaraq olduqca düzgün manevrlər etmək imkanı yaradır. Onun müşahidələri, hadisələrə hissi deyil, soyuqqanlı münasibəti bir siyasətçi kimi yetişməsinə sağlayan ən əsas amillərdir. Rəsulzadə İranda inqilabi fəaliyyətdə bulunduğu zaman təəssüratlarını sonralar “İran Türkləri” adlı irihəcmli məqaləsində qələmə almış, məsələyə olduqca fundamental bir baxış sərgiləmişdir. Ən əsası bu əsəriylə dünya siyasi müntəxabatına ilk dəfə olaraq İran Türkləri anlayışını getir-

mişdir. Halbuki buna qədər Güneydə yaşayan Azərbaycan Türklərinə iranlı və yaxud fars kimliyiylə müraciət edilirdi, onların türk kimliyinə məhəl belə qoyulmurdu. M.Ə. Rəsulzadə yazır ki, bir-iki il əvvəl istifadə olan İstanbullu bir paşaya özünü azərbaycanlı türk kimi təqdim edərkən, möhtərəm paşa həzrətləri: “İmperatorluq xaricində də əcəba türk varmıdır?” -deyə soraraq, onu çox təəcübləndirmişdir. Rəsulzadənin “İran türkləri” əsərinin yüksək əhəmiyyətini bu vahim misaldan sonra daha dərinəndən idrak etməyimizdə bu gün belə fayda var. Əlbəttə, paşanın “yatmış” zehniyyətindən bu günümüzə əməli gerçəkliyə çevrilən “Bir millət-iki dövlət”

siymış sən demə. Əmin Bəy bəşindən bəri bunu görübmiş bilinən. Görməsəydi yazmazdı ki: “Məşrutədən ötrü mübarizə ediyolar, amma yolsuz ediyolar!”.

Rəsulzadə Məşrutə hərəkatına özünün olduqca qıvrıq zəkasıyla yanaşaraq hadisələrə anında düzgün qiymət verməyi bacarır. Məşrutə hərəkatının vuran qolu Sərdari Millisi- Səttarxanla bir qəzet baş redaktoru kimi görüşüb ondan geniş müsahibə almağa müvəffəq olur. Bu müsahibə zamanı demək olar ki, Əmin Bəy Səttarxanı təpədən dirnağa peşəkər bir jurnalist kimi dərinəndən müşahidə edərək usta qələmiylə Sərdarla ilk görüşündə onun portretini yaradır: “Bütün İrani-tə-

min yolunda tamam dünyaca şöhrət qazanmış olan bu qəhrəmanimillinin ziyarətinə nail oldum. Sərdar qayətdə sadə və safdil bir adam olub, öz qüvvəyi-bazusinə kəmal-i-əməniyyətlə inanan bir adam olduğu hər bir hərəket və kövtarı ilə aşkar ediyor. Nə üçün konsulluxanada bəstə girdiklərini xəbər aldıqda böyük bir ürək ağrısı və ciddi bir tövr ilə:

Məşrutə hərəkatının uğursuzluğunun olduqca dəqiq analizini edir, hətta gələcəkdə bu səhvləri təkrar etməmək adına praktiki yollar göstərir.

Xalqların, millətlərin qurtuluş çabasının da ilk qədəm basdığı yoldur. Amma necə yol məsələsi önəmlidir bu məsələdə. M.Ə. Rəsulzadə 1909-cu ildə rus Culfasından İran Culfasına keçərkən yol təəssüratlarını yazıya töküüb, yolda nə görüb onu da yazıb, necə var: “

min yolunda tamam dünyaca şöhrət qazanmış olan bu qəhrəmanimillinin ziyarətinə nail oldum. Sərdar qayətdə sadə və safdil bir adam olub, öz qüvvəyi-bazusinə kəmal-i-əməniyyətlə inanan bir adam olduğu hər bir hərəket və kövtarı ilə aşkar ediyor. Nə üçün konsulluxanada bəstə girdiklərini xəbər aldıqda böyük bir ürək ağrısı və ciddi bir tövr ilə:

– Mən vətənimin istiqlali yolunda bir il tamam çalışdım. Ölüm içində dirildim. İndi əziz vətəndə bir işiq ucu görüldüyü kimi, o doğma anam başqa bir fəlakətə uğrayır. Asayış hazırlamaq və ra-

İranda Məşrutə hərəkatında ilk öncə qəzet müxbiri kimi qatılıb, sonralar bu hərəkatın ideoloqlarından birinə çevrilməsi onun siyasi-intellektual cəhətdən yetkinləşməsinə böyük rol oynayır. İran parlamentində gedən gərgin müzakirələri izləməsi, canlı şahidi olması onda yüksək parlamentarizm mədəniyyətinin formalaşmasına səbəb olur. İranda ilk dəfə Avropa tipli mətbuatın “İran-nou” nun əsasını qoyur. Ümumiyyətlə, Rəsulzadənin inqilabçı-demokrat kimliyinin jurnalistikayla vəhdəti onda böyük bir siyasi təkamülə yol açır. Bütün məsələləri dərin siyasi təfəkkür və analiz süzğəcindən keçirmək qabiliyyəti onda strateji və taktiki olaraq olduqca düzgün manevrlər etmək imkanı yaradır...

Cəhənnəm dərəsi Culfada (Çar Rusiyası dönəmində rus Culfası, Sovet dönəmində Sovet Culfası deyilirdi-M.İ.) gömrük rüsümətini icra etdik. Arazi keçdik. İran torpağında rus yolu ilə getdik İranda təbii yollar olmadığı kimi, mənəvi yollar da yoxdur. Məşrutədən ötrü mübarizə ediyolar, amma yolsuz ediyolar! Məşrutə arabasını sərmənilə aparmaq üçün yollar müvafiq deyil, daşlıq, çöllük ki, buradan ancaq istibdad qatını, zülm eşşəyi, hüriyyət kolyaskası keçə bilər; Məşruyyətlə arabası isə daşa, qayaya toxunub əzilər, tökülər, keçməz. Məşruyyətlə arabasını salim aparmaq üçün qabaqca bir məşrutəyət yolu qayırmalıdır.”

Əmin Bəy necə də gözəl və sərrast ifadə edib: Məşrutəyət yolu. Təbii yollardan başqa mənəvi yollardan bəhs edib. Biz buna yol fəlsəfəsi deyərək Əmi Bəy də buna mənəvi yollar deyir. İranda Məşrutə inqilabının qanla, qadıyla yatırılmasının elə ən böyük səbəbi bu Məşrutəyət Yolunun olmama-

hətlik bərdavam etmək üzrə gəlmiş olan ruslar, hala bir hərəketi-istilacuyanəyə başlamışlar ki, artıq vətənimizin istiqlalından qəti-ümid edir. Elan olunan əfvi-ümmiyyə inana bilmiyoruz. Zira xaricilər hər kəsi istərlərsə, tutarlar hər nə istərlərsə, edarlar. Məmləkətin hakimləri vəzifə almaq istiyorlar. İştə böylə bir halda biz nə qayıra bilirik. Artıq canbazlıq meydanına atılıb, müqatilə başlamaq işə keçməz. Çünki burası vətəni daha tez əldən verməyə səbəb ola bilər. Odur ki, biz də burada mütəhəssin olub, sülhə protestimizi bütün dövlətlərə bildirib, xaricilərin tezliklə vilayətimizdən çıxmalarını istəyirik. Mən artıq istədim ki, bizim millət Osmanlı ilə yaxınlaşsın. İndi bu haldan bir dərəcə mütəşəkkirəm ki, bizi birləşdiriyor. Təmin almaq və bəstə girmək üçün doğrusu burasını müvafiq gördük. Zira, islam məmləkəti və ümdəsi məşrutəli bir məmləkətin nümayəndəsidir...

(ardı gələnlə sayımızda)